

Sociologie volného času a společenská intervence*

BLANKA FILIPCOVÁ
Sociologický ústav ČSAV, Praha

I. Dovolte úvodem krátkou *úvahu o vztahu společenské vědy ke sféře společenské decize.*

1. Proč otevírám svůj referát právě touto otázkou? Pociťujeme ji jako naléhavý problém. Neustále na nás doléhá tlak nejrůznějších společenských institucí — od místních po celostátní, jež vyžadují naši spolupráci v otázkách a rozhodnutích často dalekosáhlého a dlouhodobého dosahu. Mám dojem, stvrzený řadou rozhovorů, že tato situace není nějakou zvláštností Československa, ale *mutatis mutandis* se opakuje v různých zemích a představuje tak určitý rys, který nás přes možné a předpokládané rozdíly nejrůznějšího charakteru spojuje.

Ať se již k tomu stavíme jakkoliv — odmítavě či s porozuměním —, tento tlak především existuje a má podle mého názoru své oprávnění. Má ovšem i svá úskalí, staví nás před určité problémy.

2. K paradoxům sociologie volného času patří otázka, zda intervence, ba dokonce plánovaná intervence do této sféry, jejímž atributem je svoboda, nenarušuje samotnou podstatu volného času (jak říká Fourastié: „Un loisir qui serait planifié ne serait plus tout à fait un loisir“). Neimplikuje takto formulovaná teze pojetí svobody ve volném čase v jakési absolutní podobě? Nepřehlídí, že tato svoboda je pouze relativní, a to několikanásobně?

Zásahy společnosti do této relativně svobodné sféry existují přece v mnoha podobách a zprostředkováních a proto i tázání po tom, jakým směrem mají být tyto zásahy orientovány, je oprávněné.

Spornější se zdá být otázka, zda a jak je vůbec možné předvídat budoucí vývoj v oblasti, jejíž podstatou je relativně svobodné rozhodování individua. Neboť lze formulovat hypotézu, že čím je společenský proces živelnější, čím méně do něj

vstupuje vědomý lidský prvek, tím je předvídatelnější, a naopak.

Hlavní rozpor je tedy situován poněkud jinde: předvídat možný vývoj v oblasti volného času je nezbytné, ale je to vůbec možné?

3. Jakmile však akceptujeme přímou spolupráci s oblastí decize, vznikají pro nás určitá nebezpečí, na která tak naléhavě upozorňuje M. F. Lanfant. Doposud ne plně konstituovaná sociologie volného času, pracující se systémem velmi vágních pojmů, jež nemá vypracovanou solidní teoretickou bázi, která by jí umožnila vymánit se z převládající popisnosti, riskuje, že nebude schopna dostatečně čelit ideologickým vlivům, že bude, jak říká M. F. Lanfant, více řízena mimovědeckými imperativy.

Cesta, jak čelit těmto rizikům, není podle mého soudu v odmítnutí spolupráce vědy a decize. Ta je za určitých podmínek nezbytná. Vidím ji naopak v analýze charakteru jejich vzájemného vztahu a ve vědomém směřování k optimalizaci tohoto vztahu. To je ovšem možné jen za podmínky, že mezi oběma sférami existuje alespoň v nezákladnějších otázkách určité společenství cílů. Není-li tato podmínka splněna, pak sociologovi nezbyvá než být především kritikem své společnosti, tj. pozice, jejímž logickým vyústěním je ono marcusovské „veliké odmítnutí“. Domnívám se, že lze hovořit o třech možných typech vzájemného vztahu mezi vědou a decizí.

Dva z nich jsou typy určené nadvládou jedné ze stran, a v praxi jsou daleko běžnější než typ třetí, založený na partnerské aktivitě obou zúčastněných stran. Pokusím se tuto myšlenku konkretizovat.

První typ nadvlády fetišizuje roli moci, jejímž atributem je rozhodovat v procesu přeměny sociální reality. Jsou to lidé de-

* Referát přednesený 26. 4. 1969 na semináři „A Conference on the Sociology of Leisure“ v Bergisch-Gladbachu (NSR). Seminář byl uspo-

řádán Institutem pro srovnávací studie při universitě v Kolíně n. Rýnem a Evropským střediskem pro volný čas a výchovu v Praze.

cize, kteří znají skutečné problémy života, neboť nejsou od něj odtrženi, vědí, čím zájmy je třeba hájit, proti komu a proti čemu. Cíle, k nimž se má praktickou činností směřovat, jsou jasné a nesporné. Od vědy se pak očekává, že se bude pohybovat v rámci tohoto předem vymezeného prostoru. Nežádá se ani tak vědecké poznání skutečnosti, jako spíše ideologické argumenty. Takovýto postoj popírá relativní autonomii vědy. Sporné či negativní stránky skutečnosti, negativní konsekvence rozhodování, jež jsou imanentní každému činu, se pak jeví jako produkt ideologických úchylek, k nimž mají zejména intelektuálové zvláštní nadání. Takovýto vztah převládal v Československu padesátých let.

Druhý typ nadvlády fetišizuje všemocnost vědy v procesu změny společenské skutečnosti. Složitý proces změny společenské reality je vlastně redukován na její vědecké poznání. Jedinou otázkou je, zda v oblasti decize je dostatek osvícených lidí, kteří by byli schopni přijmout vědeckou pravdu za svou a podle ní orientovat své jednání; sporné či negativní stránky skutečnosti, negativní konsekvence rozhodování se jeví jako produkt nepochopení, deformací pravdivých idejí ze strany těch, kteří mají moc a prostředky rozhodovat, jako produkt jejich naprosté neschopnosti.

Tato koncepce považuje za nejdůležitější a jediný článek změny skutečnosti její poznání, je však značně necitlivá vůči dalšímu nezbytnému článku a jeho specifické, relativně autonomní problematice — totiž vůči sféře decize. Tento postoj, který je dnes v Československu velice častým jevem, je *ideologii* produkovanou a pěstovanou především samotnými vědci.

Třetí typ vztahu mezi vědou a decizí je založen na partnerské aktivitě obou zúčastněných stran, respektující relativní autonomii a specifiku obou sfér. Základem tohoto vztahu je respektování rozdílu mezi myšlenkou a činem.

V této koncepci mají obě sféry významnou roli v procesu změny skutečnosti; řídicí orgány kladou vědě konkrétní otázky a tím ovlivňují její badatelské zaměření, nezasahují však do samotného poznávacího procesu. Věda naopak má formulovat různé alternativy možného vývoje, vlastní rozhodování jí však nenáleží.

Vztah mezi oběma sférami má charakter oboustranné aktivity, oboustranného toku informací, oboustranné korekce. Tento vztah spolupráce v plném slova smyslu otevírá snad i možnost překonat alespoň částečně i omezení vlastní jim oběma.

Pléduji pro tento typ vztahu s plným vědomím, že i on má své otevřené problémy. Jaké podmínky je třeba vytvořit, aby byla vůbec komunikace mezi oběma sférami možná? Jak zajistit, aby si věda mohla uchovat kontrolu nad tím, jak je s jejími závěry nakládáno, jak jsou v procesu rozhodování využívány, eventuálně zneužívány? Jak využít tohoto procesu rozhodování na bázi vědeckých poznatků jako zdroje jejich zpětné korekce?

Je tedy zřejmé, že přijetí takové spolupráce je spojeno s řadou rizik; ziskem pro vědu samu však může být prostor pro sociální experiment. Tato možnost je pro sociologii kapitálem. Tváří v tvář této spolupráci může ovšem i výrazněji vyniknout omezenost našich dosavadních poznatků a přístupů.

II. Ráda bych v této souvislosti řekla několik slov k problému specifické povahy procesů, jež zkoumáme.

Většina informací, jež jsou v oblasti výzkumů volného času k dispozici, má charakter elementárních kvantitativních údajů kupříkladu o tom, kolik procent lidí čte či sleduje televizi, kolik hodin denně, týdně atd. Tato záplava informací je někdy spíše zdrojem beznaděje než naděje.

Mnozí sociologové jsou k dosaženým výsledkům sociologie volného času velice kritičtí. M. F. Lanfant píše o sociologii, která ve svých anketách zrcadlí „oslabený volný čas, bez chuti a nebezpečí“.

Scheuch je přesvědčen, že předvědecké kategorie, užívané v běžném výzkumu volného času vypovídají málo o tom, co činnosti znamenají pro individuum a s jakými společenskými konsekvencemi je chování jednotlivce spojeno.

Tato kritika je závažná. Staví nás před otázkou, jak se vymanit z určitého začarovaného kruhu, kde na jedné straně se provádějí empirické výzkumy víceméně zaběhanými, převážně kvantitativními metodami, a na druhé straně existují různé teoretické koncepce. Chybí však, nebo — lépe řečeno — nejslabším článkem je rozpracování nových metodologických přístu-

pů, které by umožnily proniknout hlouběji k obsahům činností volného času, ke složitým vazbám mezi těmito činnostmi a individuem, jeho hodnotovou orientací, potřebami a zájmy, stejně tak jako k vazbám mezi volným časem jako fenoménem moderní společnosti a touto společností.

V této souvislosti se zdá užitečné, ba nezbytné zabývat se více a systematictější kategoriálním aparátem, s nímž operujeme. Jednou ze základních a výchozích kategorií je pro nás *kategorie lidské činnosti*.

Je jistě možné podat různé definice lidské činnosti v závislosti na různém ontologickém a gnoseologickém pojetí skutečnosti. Teorie činnosti osciluje neustále mezi dualistickým pojetím vztahu objektu a subjektu a pokusy o jeho překonání. Pokusy o překonání dualismu ústí v pojetí světa jako konkrétní totality, jejíž součástí je subjekt. Toto pojetí, ve svých základních rysech nejpregnantněji vyjádřené Marxem, se zdá doposud nosné.

V tomto konceptu je mostem mezi subjektem a objektem lidská praxe jako sféra, v níž lidská bytost skutečnost utváří a proto i chápe. Rozlišují se zde dvě oblasti lidských činností — práce jako činnost spojená převážně s vnější nutností a ne-práce jako činnosti svobodné, v nichž je člověk sám sobě účelem.

Rozlišení těchto dvou oblastí se nechápe absolutně. Jednak se ve sféře nutnosti vytvářejí předpoklady pro sféru svobody, jednak se klade otázka historického charakteru tohoto rozštěpení i cest k jeho překonání.

V rámci této koncepce je možno chápat lidskou činnost jako interakci subjektu a objektu, v níž lze rozlišit řadu aspektů. Chci poukázat na tři nejpodstatnější:

- *proces interiorizace* (Verinnerlichung), v němž subjekt vstřebává, přetváří a fixuje podněty nejrůznějšího druhu, jež k němu přicházejí z vnějšího světa, a transformuje je do určitých projektů;
- *proces zvnějšňování* (Veräusserlichung), který je transformací projektu v čin;
- *proces zpředmětňování* (Verdinglichung), v němž čin ústí ve výtvořiny ať již materiální či imateriální povahy.

Na této bázi je možné vystopovat určité znaky, které dominují a pouze dominují — to chci podtrhnout — sféře práce či volného času a vyznačují sice historicky

i individuálně proměnnou, nicméně existující hranici mezi oběma sférami.

Ve sféře práce je činnost výrazem nezbytnosti, má převážně nástrojny charakter, směřuje k určitému cíli — zpředmětění. V ní člověk přesahuje sebe sama, účastní se na dějinách — převládá tedy transcendence. Ve sféře volného času je činnost relativně svobodná, nachází především smysl v sobě samé — jejím smyslem není zpředmětění. Je to činnost, v níž člověk patří sám sobě — v níž tedy dominuje imanence.

Zatímco nejvlastnějším smyslem práce je zpředmětění, u činnosti volného času tento aspekt většinou chybí. Jsou to spíše čiré aktivity, jež se velmi často neobjektivizují do uchopitelných výsledků.

Ovšem právě lidský výtvoř je ten bod, jehož analýzou můžeme lépe proniknout k obsahu činnosti samotné. Tento přístup je právě typický pro sociologii práce. Analýza samotného výtvořu, jeho složitosti, způsobu, jak vzniká, umožňuje sociologii práce charakterizovat samotnou pracovní činnost, její obsah, a vypovídat i o jejím vlivu na osobnost producenta.

Výsledkem činnosti volného času není v prvé řadě výtvoř, ale *prožitek* spojený často s *požitkem*, nebo poznatek. Zejména prožitky lze však obtížně racionalizovat a verbalizovat. Vzniká tak daleko uzavřenější vztah mezi činností a subjektem, do kterého se velice těžko proniká.

Existuje další závažná nuance.

Sféra práce je oblastí *relativní stability*, která je spojena především s dělbou práce. Lidské výtvořiny jsou nejen zpředmětněním činu, ale také určitou jeho stabilizací. Avšak i činnost sama, právě v důsledku dělby práce, je relativně stabilní. Vyžaduje určité vymezené předpoklady kvalifikační, určitý stupeň vzdělání a vždy znovu jsou jejím výsledkem relativně stejné produkty.

Vezměme jen tento příklad: zkusme posoudit, jak různě bohatý je obsah dvou substantiv označujících člověka, který vykonává určitou činnost — *horník*, *lyžař*.

Co mohu vypovědět o člověku — *lyžaři*? Je to člověk, který lyžuje — nezbytné podmínky této činnosti jsou sníh, terén, určitá (neznámá) míra umění lyžovat; už si nemohu dovolit tvrzení, že je to činnost, která ho fyzicky upevňuje, protože nevím, zda je to lyžař příležitostný či častý.

Co mohu vypovědět

o člověku — horníkovi? Je to člověk, který dobývá uhlí — denně x hodin. Za pomoci určité techniky (sbíječka, kombajn) je jeho práce fyzicky maximálně namáhavá, intelektuálně nepříliš náročná; činnost je rozložena do řady několika stereotypně se opakujících operací, nepředpokládá příliš samostatné řešení situací. Předpokladem k této činnosti je základní vzdělání a vyučení atd. Je to dělník vykonávající práci, jež má poměrně nízký společenský prestiž. Tato tvrzení mohu vyvodit z pouhého označení *horník* proto, že zde existuje *relativně* stabilní vazba mezi subjektem, činností, kterou vykonává, produktem a i předpoklady, které musí být splněny, aby činnost mohla být vykonávána, a to ze strany jak subjektu, tak společnosti.

Stabilita v oblasti volného času je nerosovatelně nepatrnější, a pokud existuje, pak je také méně rozsáhlá; nezasahuje nikdy celou síť vazeb tak, jak je tomu ve sféře práce. Z těchto skutečností vyplývá další závažná konsekvence:

Jak relativně stabilní — tedy opakující se — vazba mezi společností, subjektem, činností, výtvořem a předpoklady k činnosti, tak fakt zpředmětnění, k němuž činnost vede, vytváří příznivější podmínky k tomu, aby mohl být vypracován systém kritérií, podle kterého je možné tyto vazby ve sféře práce hodnotit. Naopak dynamičnost, která proniká sférou volného času, jež je jenom jiným aspektem převládající svobodné volby, větší uzavřenost vztahu mezi činností a subjektem, fakt, že více než ve sféře práce zde platí, že „měrou všech věcí je člověk“ — to vše vytváří bariéry všem pokusům o vypracování hodnotících kritérií pro tuto sféru.

Proto *hledání určitých konstant*, jež by mohly odhalit relativně stabilní vazby ve sféře volného času, je jednak velice obtížné, jednak je to *postup mimořádně důležitosti*. Tyto specifčnosti volného času jsem chtěla zdůraznit, neboť se domnívám, že kritizovaná situace v sociologii volného času je do značné míry ovlivněna *právě zvláštní povahou předmětu našeho zájmu*. Hledání nových postupů, jež odpovídá na otázku, jak zkoumat volný čas, by mělo být neustále prováděno zpřesňováním specifické povahy procesů, jež jsou zkoumány, tedy odpovědí na otázku, co vlastně zkoumáme.

III. *Přejdu k poslední otázce, jež je vlastně návratem k výchozímu problému: jak může úroveň našeho poznání ovlivnit sféru decize?*

Pokud naše poznatky se pohybují na úrovni vztahu individuum — činnost — společenské milieu, naše doporučení pro oblast rozhodování mohou být velice omezená. V podstatě nemohou směřovat k ničemu jinému než k ovlivňování vytváření vhodných institucionálních, materiálních, organizačních podmínek pro to, aby člověk všechny aktivity, které dělat chce, také dělat mohl. I takto zdánlivě úzce vymezený úkol je ale obtížný a nespílitelný bez určitých previzionistických přístupů. Orientovat intervenci ve smyslu určitých hodnotících hledisek, klást otázku, zda určité činnosti jsou hodnotnější a tudíž je třeba je preferovat, jiné pak méně hodnotné a tedy méně žádoucí, je přinejmenším sporné. Domnívám se, že otázka není správně položena. Existuje systém kritérií, který by umožnil říci, že aktivita „a“ je hodnotnější než aktivita „b“, a který by tedy opravňoval zásah v tom smyslu, že aktivitu „a“ budeme preferovat na úkor aktivity „b“ (s výjimkou činností s anti-humánními či antisociálními konsekvencemi)? Takový systém neznám; neboť různé aktivity mohou hrát různou roli pro různé typy lidí; každou činnost je možno vykonávat různým způsobem, s různou mírou angažmá subjektu, jakákoliv činnost může mít v závislosti na všech těchto hlediscích různý zpětný vliv na sám subjekt. Na této úrovni by tedy měl existovat značný prostor pro volbu, a společnost, úměrně svým možnostem, by měla tento prostor rozšiřovat.

Teprve uchopení volného času jako určitého celku, relativně samostatné struktury, jež plní určité funkce ve vztahu jak ke společnosti, tak k jedinci, umožňuje vnést do celé problematiky aspekty hodnotící a tedy i preferenční.

Chci jen na dvou příkladech naznačit, jak jsme se pokusili ve výzkumu, který právě dokončujeme, ověřit si některé přístupy, které by snad mohly být zajímavé pro analýzu funkcí a struktury volného času.

Za nejzávažnější a dominantní funkci volného času lze pokládat jeho *funkci kulturní* — volný čas je sférou možného kulturního rozvoje člověka. Sám pojem kul-

tury je v této souvislosti chápán nikoli ve smyslu tradičního úzkého vymezení, v němž kultura je identifikována s oblastí poznání a umění, ale v širším slova smyslu jako aktualizace a kultivace všech tvořivých sil člověka. Toto vymezení vztahu volného času a kultury považují za naprosto nedostačující. Domnívám se, že otázka vztahu volného času a kultury je teoreticky velice málo zpracována; také hranice mezi sociologií volného času a kultury jsou naprosto nejasné.

Jak volný čas tuto funkci plní, se pokoušíme ověřit dvěma přístupy.

1. Volný čas vymezený jako soubor aktivit chápeme jako určitou strukturu, jejíž elementy jsme vyjádřili těmito znaky:

1. *Rozsah aktivit*,
2. *rozsah intenzivně provozovaných aktivit* (tj. takových, které respondent dělá velmi často a velmi rád),
3. *proporcionálna zastoupení různých oblastí aktivit* (rozeznáváme osm oblastí aktivit — manuální, fyzické, kulturně umělecké typu receptivního, kulturně umělecké typu tvořivého, kulturně racionální, společensko-formální, společensko-neformální, aktivity typu hry, podívaná; jako klasifikační kritérium bylo zvoleno hledisko, jaká lidská potence je určitým typem činnosti aktualizována, eventuálně rozvíjena; v podstatě jsme přejali a poněkud adaptovali Dumazedierovu klasifikaci);
4. *mobilita*, spojená s aktivitami volného času (tzn. v jaké míře jsou činnosti provozovány doma či mimo domov);
5. *sociabilita*, spojená s aktivitami (tzn. v jaké míře se činnosti odehrávají v rámci nejužší rodiny či jsou spojeny se stykem se širší rodinou, přáteli, známými).

Smyslem tohoto přístupu je získat informace, jež by ozřejmily, v jaké míře je volný čas prostorem pro všestranný rozvoj člověka. To znamená, že proces univerzalizace chápeme jako atribut kultivace člověka ve smyslu známé Marxovské hypotézy, jež bývá velice často sporně interpretována právě v souvislosti s volným časem. Zároveň doufáme, že touto cestou bude možné odvodit i určitá hodnotící kritéria.

2. Druhý přístup byl do značné míry ovlivněn četnými diskusemi o orientaci

československé kulturní politiky, diskusemi, v nichž byla často formulována velice krajní stanoviska: na jedné straně názory, že oblast kultury bude dotčena novou ekonomickou reformou, to znamená, že se zde alespoň částečně znovu uplatní princip poplávky a nabídky, a na druhé straně stanovisko, které se domnívá, že právě kultura představuje sféru, kde se socialistická společnost může nejvýrazněji lišit od společnosti kapitalistické. Pod heslem „zbavit kulturu diktátu moci a trhu“ se volá po takové kulturní politice, kde stát bude mít dvě hlavní povinnosti — plně finančně dotovat oblast kultury a vychovat člověka k přijímání elitní kultury.

Pro sociologa je takováto direktiva — ať vypadá sebeatraktivněji a sebehumanističtěji — nepřijatelná, není-li opřena o zázemí důkladné teoreticko-empirické práce, jež by odpověděla na tyto otázky:

1. Jaké jsou reálné faktory, jež v určité situaci utvářejí kulturní potřeby člověka?
2. Jaká je míra vychovatelnosti člověka ve smyslu kultivace jeho potřeb v dimenzi lidského věku? Zdá se totiž, že teoretikové i politikové na Západě i na Východě přeceňují možnosti výchovy.

Proto jsme se pokusili získat informace, jež by přispěly k řešení naznačených problémů:

- a) Jaká je úroveň kulturních potřeb obyvatelstva, měřená úrovní kulturního konzumu určitého druhu, a jakými faktory je ovlivňována.
- b) Jaká je homogenita a heterogenita těchto potřeb (ve smyslu jejich úrovně), neboť lze formulovat hypotézu, že homogenní kulturní konzum nízké úrovně je rysem člověka méně vychovatelného než heterogenní kulturní konzum, v němž se mísí kulturní hodnoty nízké i vyšší úrovně.

Tedy řečeno velice zjednodušeně, ptáme se, zda míra heterogenity kulturního konzumu nemůže být i měrou vychovatelnosti člověka. Teprve na této úrovni výzkumu vstupuje jako nezbytný aspekt jak do poznávacího, tak i do rozhodovacího procesu problematika hodnocení, hledání hodnotících kritérií, jež umožňují vytvářet určité preferenční systémy.

* * *

Снаžила jsem se hovořit k otázkám, které jsou snad nejméně lokálně vázány; naopak lze předpokládat, že jsou společně všem, kdo v sociologii volného času aktivně pracují.

Evropské středisko pro volný čas a výchovu je vhodnou institucionální bází pro rozvoj skutečné a trvalé spolupráce. Ta však nemůže vzniknout najednou z pouhého přání, nýbrž je třeba vytvářet pro ni určité předpoklady.

Vidím zde několik nezbytných fází a možností:

1. vzájemně se informovat o výzkumech,
2. vytypovat základní společné teoretické a metodologické problémy a učinit je předmětem diskuse — sem je situován můj příspěvek,
3. vytvářet předpoklady pro spolupráci v pravém smyslu slova — především v podobě komparativních výzkumů.

Резюме

Б. Филиппова: Социология свободного времени и общественная интервенция

1. Отношение общественной науки к сфере общественного решения.

К парадоксам социологии свободного времени относится и вопрос, если интервенция, даже планированная интервенция, в эту сферу, определением которой является свобода, не нарушает самую сущность свободного времени.

Вмешательства общества в эту релятивно свободную сферу существуют все-таки во многих подобиях и посредничествах и поэтому запрос о том, в каком направлении должны быть эти вмешательства ориентированы, является обоснованным.

Более спорным кажется вопрос, если и как вообще возможно предвидеть будущее развитие в области, сущностью которой является релятивно свободное решение индивидуума.

Однако как только примем прямое сотрудничество с областью решения, для нас возникает определенная опасность.

Путь, как противостоить этому риску не находится по моему мнению в отказе сотрудничества науки и решения. При определенных условиях это сотрудничество необходимо. Наоборот, я вижу его в анализе характера их взаимного отношения и в создающем направлении оптимализации этого отношения. Предполагаю, что можно говорить о трех возможных типах взаимного отношения между наукой и решением.

Два из них являются типами, которые предназначены преобладанием одной из сторон. На практике они гораздо повседневнее, чем тип третий, созданный на партнерской активности обоих участвующих сторон.

Первый тип господства фетишизирует роль власти, определением которой является реше-

ние в процессе преобразования социальной реальности.

Второй тип господства фетишизирует всевластность науки в процессе изменения общественной действительности.

Третий тип отношения между наукой и решением основан на партнерской активности обоих участвующих сторон, соблюдающий релятивную автономию и специфику обеих сфер. Основой этого отношения является соблюдение границы между идеей и поступком.

Я пледирую для этого типа отношения с полным сознанием, так как в он имеет свои открытые проблемы. Однако выгодой для науки самой может быть простор для социального эксперимента. Эта возможность для социологии и является капиталом. Однако лицом к лицу этому сотрудничеству может и более выразительнее выделить ограничение наших до сих пор существующих следствий и приступов.

2) Специфический характер процессов, изучающих социологию свободного времени.

Многие из социологов очень критично относятся к результатам, достигнутым до сих пор социологией свободного времени. Эта важная критика ставит перед нас вопрос, как освободиться из определенного заколоченного круга, где с одной стороны проводятся эмпирические исследования более или менее хорошо работающими методами, преимущественно количественными, и с другой стороны существуют различные теоретические концепции. Однако отсутствует, вернее сказано самой слабой составной частью является разработка новых методологических приступов, которые представили бы возможность более глубже проникнуть к содержаниям деятельности свободного времени, к сложным связям между этими деятельностями и индивидуумом, его ориентировкой ценности, потребностями и интересами, одинаково как в связях между свободным временем как феноменом современного общества и этим обществом.

В этой связиности кажется полезным, даже необходимым больше и систематически заниматься категорическим аппаратом, с которым оперируем. Одной из основных и исходных категорий является для нас категория человеческой деятельности.

Мы исходим из концепции Маркса о человеческой деятельности. На этом основании можно установить определенные знаки, доминирующие в сфере труда или свободному времени и обозначающие исторически и индивидуально переменную, все-же существующую границу между обеими сферами.

В сфере труда деятельность является выражением неизбежности, имеет преимущественно характер орудия, ведет к определенной цели — конкретизации. В ней человек превышает сам себя, принимает участие в истории, следовательно господствует трансценденция. В сфере свободного времени, деятельность является релятивно свободной, прежде всего находит смысл сама в себе. Ее смыслом не является конкретизация. Это деятельность, в которой человек принадлежит сам себе — в которой доминирует имманентность.

Между тем как самым присущим смыслом труда является конкретизация, у деятельности

свободного времени этот аспект с большей частью отсутствует. Это скорее чистые активности, которые не очень часто объективируются в отчетливых результатах.

Результатом деятельности свободного времени не является в первую очередь создание, но пережитое, очень часто связанное с наслаждением или знанием. В особенности наслаждения рационализируются и вербализуются очень трудно. Таким образом возникает более замкнутое отношение между деятельностью и субъектом, в которое очень трудно проникнуть.

Существует дальнейший важный нюанс.

Сфера труда является областью релятивной стабильности, связанной прежде всего с распределением труда. Человеческие творения являются не только конкретизацией поступка, но также его определенной стабильностью.

Стабильность области свободного времени несомненно является незначительной. Поскольку потом существует, становится менее обширной, никогда не захватывает целую сеть связей так, как это бывает в сфере труда.

Поэтому отыскивание определенных постоянных величин, которые смогли бы вскрыть релятивно стабильные связи в сфере свободного времени, являются отчасти очень трудным и отчасти последовательностью чрезвычайной важности. Упомянутые специфичности свободного времени я хотела бы подчеркнуть, так как предполагаю, что на критикованное положение в социологии свободного времени в значительной мере влияет как раз особый характер предметов нашего интереса. Отыскивание новых последовательностей, отвечающее на вопрос, как изучать свободное время, должно было бы постоянно проводиться уточнением специфического характера процессов, которые изучаются, следовательно ответить на вопрос, что собственно изучаем.

3) Как уровень нашего познания может повлиять на сферу решения?

Поскольку наши сведения находятся с большей частью на упомянутом уровне — это значит, что они касаются прежде всего отношения индивидуума — деятельность — общественная среда, наши рекомендации для области решения могут быть очень ограничены. В основном они не могут быть направлены на ни что иное, нежели на то, чтобы влияли на создание подходящих институциональных, материальных, организационных условий для того, чтобы человек все активности, которые может использовать также мог исполнять.

Только взятие свободного времени, как определенного целого, релятивно самостоятельной структуры, выполняющей определенные функции как по отношению к обществу, так и индивидууму, представляет возможность внести в проблематику аспекты оценки, следовательно и преференции.

Самой важной и доминантной функцией свободного времени можно считать его культурную функцию. Свободное время — это сфера возможного культурного развития человека. Само понятие культуры в этом отношении понимается не в смысле традиционного тесного ограничения, в котором культура идентифици-

рована с областью познания и искусства, но в более широком слова смысле — как актуализация и культивация всех творческих сил человека.

Как свободное время эту функцию исполняет, мы пытаемся проверить это эмпирическим исследованием.

Свободное время, выделенное как сочетание активности, понимаем как определенную структуру, элементы которой мы выразили следующими знаками:

1) Объем активностей. 2) Объем интенсивно проводимых активностей. 3) Пропорциональность замещения различных областей активностей. 4) Мобильность, связанная с активностями свободного времени.

Смысл этого подхода — это приобретение информации, сделавшей ясным, в какой мере свободное время является пространством для всестороннего развития человека. Это значит, что процесс универсализации понимаем как определение культивации человека в смысле известного гипотеза Маркса.

Только на этом уровне исследования вступает в процесс познания как необходимый аспект проблематика оценки, отыскивание критерий оценки, способствующих создать и определенные преференционные системы и ориентировать в этом направлении и сферу решения.

Summary

Blanka Filipcová: *Sociology of Leisure and Social Intervention*

1. *Relation of Social Science to the Sphere of Social Decision.* The paradoxes of the sociology of leisure include the problem of whether an intervention, even a planned intervention into this sphere the attribute of which is freedom, does not affect the essence of leisure itself.

Interferences with this relatively free sphere occur in many forms and mediations and thus inquiries as to the direction in which these interferences should be orientated are justified.

The question as to whether and how the future development may be predicted in an area the essence of which is relatively free decision-making on the part of the individual seems more open to doubt. However, with the acceptance of a direct co-operation with the area of decision some risks arise for us. The way how to face these risks does not, in my opinion, lie in refusing the co-operation of science and decision. This, under certain conditions, is indispensable. On the contrary, I see it in analysing the character of their mutual relation and in consciously aiming at the optimization of this relation.

I consider it possible to speak of three types of mutual relations between science and decision. Two of them are types determined by the supremacy of one of the aspects concerned and are considerably more current in practice than is the third type based on active partnership of both the participating aspects.

The first type of supremacy fetishizes the role of power, the attribute of which is to decide in the process of changing social reality.

The second type of supremacy fetishizes the omnipotence of science in the process of changing social reality.

The third type of the relation between science and decision is based on partner activity of both the aspects concerned respecting the relative autonomy and specificity of both the spheres. This relation is based on acknowledging the difference between thought and action.

I plead for this type of relation, fully aware of the fact that it also has its open problems. However, the space for social experimentation may prove profitable for science itself. This possibility means a capital for sociology. Of course, in the light of cooperation the limitation of our hitherto achieved knowledge and approaches may become even more conspicuous.

2. *The Specific Nature of Processes Investigated by the Sociology of Leisure*

Many sociologists are very critical as concerns the results achieved so far by the sociology of leisure. This relevant criticism confronts us with the problem of how to break a certain vicious circle where, on the one hand, empirical researches are conducted with the help of more or less current, mostly quantitative methods, and, on the other hand, various theoretical conceptions exist. What is lacking, however, or — stated more adequately — the feeblest link is the elaboration of new methodological approaches that would enable us to penetrate deeper to the *contents* of leisure activities, to the complex connections between these activities and the individual, to his value orientation, needs and interests, as well as to connections between leisure as a phenomenon of modern society and this society.

In this context it seems useful, and even indispensable, to deal more intensively and systematically with the categorial apparatus with which we operate. One of the fundamental categories from which we proceed is the *category of human activity*.

We proceed from Marx' conception of human activity: on this basis it is possible to trace certain characteristics prevailing in the sphere of work or that of leisure and undoubtedly denoting the historically and individually varying, yet existing boundary between both the spheres.

In the sphere of work, activity is an expression of necessity, having a predominantly instrumental character and aiming at a certain goal — objectivation. In it, Man surpasses himself, takes part in history, and thus transcendence is prevailing. In the sphere of leisure, activity is relatively free and finds its sense primarily in itself — thus its sense is not objectivation. It is an activity in which Man belongs to himself, in which immanence prevails.

Whereas, therefore, objectivation represents

the most intrinsic sense of work, in leisure activities this aspect is mostly lacking. They are pure activities which are very often not objectivized into results that can be grasped.

The result of leisure activities is not primarily a product, but an *experience* frequently connected with *pleasure*, or a piece of knowledge. Especially experience may be rationalized and verbalized only with difficulty. Thus there arises a far closer relation between activity and subject into which it is very difficult to penetrate.

Still another relevant nuance exists. The sphere of work is an area of *relative stability*, which is, first of all, connected with the division of labour. Human products represent not only an objectivation of an action but also a certain stabilization of this action.

In the area of leisure, stability is incomparably smaller and, if it exists at all, it is also less extensive; it never covers the whole framework of connections as is the case in the sphere of work.

This is why the *search for certain constants* which might disclose the relatively stable connections in the sphere of leisure is, on the one hand, extremely difficult and, on the other hand, it is a *process of extraordinary importance*. I intend to emphasize these specificities of leisure, being convinced that the criticized situation in the sociology of leisure is, to a great extent, influenced just by the *specific nature of the object of our interest*. The search for new methods answering the question of how to examine leisure should be continuously accompanied by efforts to make the specific nature of the processes under study more precise, i.e. by answering the question of what we really examine.

3. *How Can the Level of Our Knowledge Influence the Sphere of Decision?*

If our knowledge remains mostly at the mentioned level — i.e., if it refers primarily to the relation individual-activity-social environment —, our recommendations for the area of decision-making may be very restricted. Substantially they cannot aim at anything but at influencing the formation of adequate institutional, material and organizational conditions enabling Man really to perform all the activities he wishes to perform.

It is only the conception of leisure as a certain whole, a relatively independent structure fulfilling certain functions in relation both to society and to the individual, that enables us to introduce into the whole complex of problems evaluating and thus also preference aspects.

The *cultural function* of leisure may be considered as its most relevant and dominant function — leisure being the sphere of possible cultural development of Man. In this connection the concept of culture itself may be conceived not in the sense of the traditional narrow definition in which culture is identified with the area of knowledge and art, but — in a broader sense of the word — as the actualization and cultivation of all

the creative forces of Man. By empirical research we try to find out how leisure fulfils this function.

Leisure defined as a set of activities is conceived as a certain structure the elements of which have been expressed by the following characteristics: 1. the extent of activities, 2. the extent of intensively performed activities, 3. proportionality of representation of various areas of activities, 4. mobility connected with leisure activities.

The sense of this approach is to obtain information that would make it clear to

what extent leisure is a space for an all-round development of Man, which means that the process of universalization is conceived as an attribute of the cultivation of Man in the sense of the well-known Marxist hypothesis. It is only at this level of research that the problems of evaluation and of the search for valuation criteria, enabling us also to form certain systems of preference and to orientate even the sphere of decision-making in this sense, enter into the cognitive process as its indispensable aspect.